

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
БАНК-МОЛИЯ АКАДЕМИЯСИ

Кўлёзма ҳуқуқида
УДК: 336.2 (575.1)

336.2 (575.1)

КАМИЛОВ МИРЗОХИД МИРСАБИТОВИЧ

ҚЎШИЛГАН ҚИЙМАТ СОЛИҒИНИ УНДИРИШ МЕХАНИЗМИ
ВА УНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Ихтисослик: 08.00.07.-“Молия, пул муомаласи ва кредит”

Кўчирма

Иқтисод фанлари номзоди
илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

ТОШКЕНТ - 2007

Диссертация Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академиясида
бажарилган

Илмий раҳбар: иқтисод фанлари номзоди, доцент
Гадоев Эркин Файзиевич

Расмий оппонентлар: иқтисод фанлари доктори, профессор
Олимжонов Одил Олимович

иқтисод фанлари номзоди, доцент
Тошмурадова Бувсара Эгамовна

Етакчи ташкилот: Ўзбекистон Республикаси
Молия вазирлиги

Ҳимоя Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси ҳузуридаги
иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертациялар
химояси бўйича Д.005.25.01. рақамли Бирлашган ихтисослашган Кенгашнинг
2007 йил «9» кр соат 14⁰⁰ да ўтадиган мажлисида бўлади.

Манзил: 700000, Тошкент шаҳри, Х. Арипов кўчаси, 16 уй.

Диссертация билан Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси
кутубхонасида танишиш мумкин.

Автореферат 2007 йил «9» сентябрь да тарқатилди.

Бирлашган ихтисослашган
кенгаш илмий котиби,
иқтисод фанлари номзоди

Т.М.В

Ф.Мирзаев

I. ДИССЕРТАЦИЯНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига ўтиш даврида солиқ сиёсати ижтимоий иқтисодий жараёнларнинг устувор йўналишларини рағбатлантиришга қаратилган. Иқтисодиётни эркинлаштириш босқичида солиқ қонунчилигини илмий асослаган тавсиялар асосида бойитиш ва иқтисодий ислохотларни чуқурлашувига кўмаклашувчи солиққа тортиш механизмини ишлаб чиқилиши мураккаб ва долзарб муаммодир. “Принципиал муҳим устувор вазифалардан бири – солиқ сиёсатини янада такомиллаштиришдир. Айтиш жоизки, ...устувор вазифаларнинг барчаси солиқ сиёсатимизнинг такомиллаштириш билан бевосита боғлиқ”¹. Солиқ сиёсатида солиқлар тизимини муҳим таркибий қисми ҳисобланган қўшилган қиймат солиғининг (ҚҚС) такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Юқорида таъкидлаб ўтилган фикрлар илмий иш мавзусининг долзарблигини белгилайди ва номзодлик диссертацияси сифатида танланишига асос бўлди.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Солиқ соҳасида илмий тадқиқотларни олиб бориш давлат ўз вазифаларини бажариш учун маблағларга зарурият сезгандан сўнг кучайди. Бу соҳада хориж олимларидан А.Смит, Д.Рикардо, А.Вознесенский, Е.Глазова, В.Глухов, Р.Кэмпбелл, А.Лаффер, К.Макконнел, Г.Менкью, У.Петти, Э.Тейт, Н.Тургенев, С.Фишер, Д.Черникларнинг илмий изланишлари алоҳида ўрин эгаллайди. Республикамиз иқтисодчи олим ва амалиётчи мутахассислардан Х.Собиров, Қ.Яҳёев, Т.Маликов, Ж.Абдуллаев, А.Абдуқодиров, В.Беганов, Э.Гадоев, Ш.Гатаулин, В.Галкин, О.Олимжонов, М.Рихсиева, Н.Ҳайдаров, М.Йўлдошев, Д.Шаулов, Д.Ғозибековларни илмий ишларини келтиришимиз мумкин. Шу билан бирга бевосита солиқ соҳасида илмий тадқиқотлар олиб бораётган олимлардан М.Альмардонов томонидан амалга оширилган докторлик ишида солиқ тизимининг тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга таъсири таҳлил қилинган. А.Жўраевнинг докторлик ишида давлат бюджети даромадларини шакллантиришда юзага келаётган муаммолар ўрганилган. О.Абдурахмонов жисмоний шахслардан олинadиган солиқлар тизимини такомиллаштиришга қаратилган илмий ишлар муаллифи ҳисобланади. И.Жалолов, А.Маманазаров, Б.Тошмуродова, Б.Умаров, И.Юлдашев, О.Якуббоев, Н.Кўзиёва, Р.Қурбоновларнинг илмий тадқиқотларида айрим солиқ турлари ва уни такомиллаштириш масалалари тадқиқ этилган. Иқтисодий адабиётда бевосита қўшилган қиймат солиғи механизмидаги муаммоларни ўрганишга бағишланган махсус илмий ишлар жуда оз. Ш.Тошматов томонидан бажарилган номзодлик иши қўшилган қиймат солиғи мавзусига бағишланган бўлиб, ушбу илмий тадқиқот ишида фақат республика ичида ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар, бажариладиган иш ва хизматлар бўйича қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш механизмидаги илмий муаммолар ўрганилган. Аввал бажарилган илмий ишлардан фарқли

¹ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. Тошкент, 2005. – 88 бет.

ўларок бизнинг диссертация ишимизда импорт қилинадиган товарлар, иш ва хизматлар бўйича қўшилган қиймат солиғини ундирилиши алоҳида объект сифатида таҳлил этилиб уни такомиллаштириш юзасидан амалий тавсиялар берилган. Иккинчидан мазкур илмий ишда қўшилган қиймат солиғи бўйича салбий фарқларнинг юзага келиш сабаблари таҳлил этилди ва шу туфайли вужудга келадиган ортиқча тўловларнинг қолланиши бўйича таклифлар ишлаб чиқилган. Учинчидан қайд этилган илмий иш бажарилгандан кейин ўтган даврда қўшилган қиймат солиғига оид кўп сонли солиқ конунчилигига ўзгаришларнинг киритилганлиги бу мавзуда илмий тадқиқотларнинг давом эттириш зарурлигини исбот этиб турибди.

Диссертация ишининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация мавзуси Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси илмий тадқиқот ишлари режаси доирасида бажарилди.

Тадқиқотнинг мақсади қўшилган қиймат солиғининг маҳсулот ишлаб чиқариш ва импорт операцияларида ҳисобланиши, ундирилиши механизмини такомиллаштириш, қарздорлик ва ортиқча тўловни камайтириш юзасидан илмий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари. Диссертация ишининг мақсадидан келиб чиққан ҳолда куйидаги вазифалар белгилаб олинди:

- солиқларнинг иктисодий моҳияти ва жамиятнинг ижтимоий ҳаётидаги ролини ўрганиш;
- қўшилган қиймат солиғини назарий, иктисодий ва ҳуқуқий асосларини тадқиқ этиш;
- қўшилган қиймат солиғини мамлакатимиз солиқлар тизимида тутган ўрнига баҳо бериш;
- қўшилган қиймат солиғини ундирилишида ривожланган мамлакатлар ва ўтиш иктисодиёти мамлакатлари тажрибасини қўллаш имкониятларини ўрганиш;
- Ўзбекистонда амал қилаётган қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш механизмини ишлаб чиқариш ва истеъмолга таъсирини ўрганиш;
- қўшилган қиймат солиғининг импорт операциялар бўйича ҳисобланишини такомиллаштиришга бағишланган амалий таклифлар бериш;
- Ўзбекистонда қўшилган қиймат солиғи бўйича вужудга келадиган боқиманда ва ортиқча тўловларни келиб чиқишини ўрганиш ва камайтиришга қаратилган амалий тавсияларни ишлаб чиқиш;
- қўшилган қиймат солиғини ундириш усулларини такомиллаштириш юзасидан таклифлар ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг объекти: Юридик шахсларнинг қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш ва тўлаш механизми тадқиқот объекти сифатида танланган.

Тадқиқотнинг предмети: Давлат бюджети билан корхона, ташкилот, муассаса, фуқаролар ўртасида кўшилган қиймат солиғи бўйича вужудга келувчи молиявий муносабатлардан иборат.

Тадқиқот усуллари. Диссертацияни тайёрлашда илмий тадқиқотларни амалга оширишнинг қиссий таҳлили, тизимли ёндашув, омилли таҳлил, статистик ва математик усулларида фойдаланилди.

Тадқиқот ишида олинган ва ҳимояга олиб чиқилаётган муҳим натижалар куйидагилардан иборат:

- Ўзбекистонда кўшилган қиймат солиғи бўйича юзага келаётган боқиманда ва ортиқча тўловлар таҳлил қилинди ва уларни камайтириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилди;

- кўшилган қиймат солиғи бўйича боқимандалар таркибидаги пеняларнинг миқдори аниқланиб, ҳисобланадиган пенялар ставкасини камайтириш зарурлиги асосланди;

- кўшилган қиймат солиғини импорт товарлари, иш ва хизматлари бўйича ҳисобланишида юзага келаётган муаммолар аниқланиб, уни ҳал этиш юзасидан амалий таклифлар ишлаб чиқилди.

Тадқиқотнинг илмий янгиллиги қуйидагилардан иборат:

- кўшилган қиймат солиғининг иқтисодий моҳияти аниқлаштирилди;

- кўшилган қиймат солиғининг корхоналар фаолиятида соғлом рақобат шароитини яратишдаги дахлсизлиги илмий асосланди;

- кўшилган қиймат солиғининг амалдаги ставкаларини солиқ тўловчиларнинг иқтисодий фаолиятига таъсири аниқланди ва бу таъсири камайтириш юзасидан таклифлар ишлаб чиқилди;

- кўшилган қиймат солиғини ундирилиши юзасидан ривожланган давлатларнинг илғор тажрибаси ўрганилди ва улардан Ўзбекистон иқтисодиётининг миллий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ижодий қўллаш имкониятлари асосланди;

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Илмий ишнинг натижаларини амалдаги кўшилган қиймат солиғини ундириш механизмининг бозор иқтисодиёти талабларига мослаштиришда ҳамда миллий кўшилган қиймат солиғи ундириш механизмининг шакллантириш, ривожлантириш ва солиқ тўловчиларнинг давлат бюджети билан ўзаро муносабатларини оптималлаштиришда ишлатиш мумкин. Илмий ишнинг асосий ғоя ва материалларидан олий ўқув юртларида, “Молия”, “Солиқлар ва солиққа тортиш”, “Юридик шахсларни солиққа тортиш” фанларини ўқитишда фойдаланиш мумкин.

Ишнинг синовдан ўтиши. Диссертация иши Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ кўмитаси Солиқ академияси, Тошкент Молия институти бирлашган илмий семинарларида ва Банк-молия академияси илмий мувофиқлаштирув кенгаши мажлисида муҳокама қилинган ва ҳимояга тавсия этилган.

Тадқиқот ишининг мазмуни ва хулосалари қуйидаги халқаро ва республика илмий-амалий конференцияларида маъруза кўринишида баён

килинган ва маъқулланган: - «Ўзбекистон Республикаси банк-молия тизимини такомиллаштириш ва унинг жаҳон молия бозорига интеграциясининг долзарб масалалари». – Тошкент, 1999; «Ўзбекистон Республикаси банк-молия тизимининг институтчионал ривожланиш жараёнида халқаро тажрибадан фойдаланиш». – Тошкент, 2002; -«Ломоносовские чтения-2001». – М.; 2001.

Диссертация натижаларининг амалиётга тадбиқ этилиши. Диссертация натижалари бўйича ишлаб чиқилган илмий тақлиф ва амалий тавсиялар Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан амалиётга жорий этилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Эълон қилинган ишларнинг умумий ҳажми 12,5 босма табоқ бўлиб, шу жумладан битта монография, 3 та илмий мақолалар, уч конференция тезиси материаллари chop этилган.

Диссертациянинг таркиби ва ҳажми. Тадқиқот иши таркибан кириш, уч боб, хулоса ва тақлифлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат. Диссертациянинг умумий ҳажми 156 бет бўлиб, 15 та жадал. 3 та расм ва 9 та иловадан иборат.

II. ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кўшилган қиймат солиғи билвосита истеъмолга ҳисобланадиган солиқ ҳисобланиб, умумдавлат солиқлари жумласига кириб, уни ҳисоблашнинг турли шакллари ва услублари мавжуддир.

Кўшилган қиймат солиғининг моҳияти ушбу солиқнинг таркибий қисмига кирувчи элементлар тушунчаси билан ҳамбарчас боғлиқдир.

Кўшилган қиймат солиғининг ҳуқуқий асослари – мамлакат қонуний ҳужжатлари билан белгиланади, уни таркиб топиш тамойиллари ва ундириш механизмини ташкил этилишини, ижтимоий-иқтисодий мазмунини акс эттиради.

Ўзбекистонда амал қилаётган қонунчиликка мувофиқ кўшилган қиймат солиғининг солиққа тортиладиган базасини аниқлашнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Шундан келиб чиқиб, кўшилган қиймат солиғини ҳисоблашда ва ундирилишида қуйидагилар аниқланди:

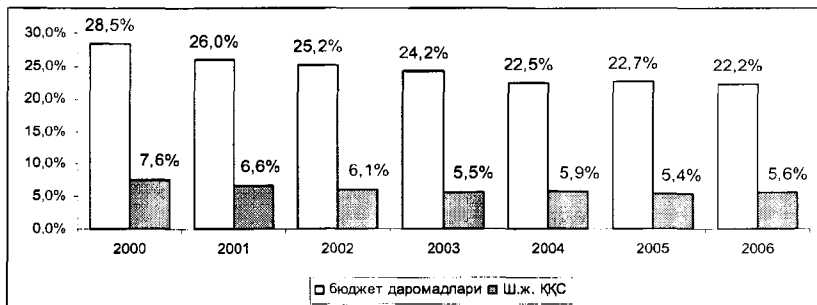
а) Кўшилган қиймат солиғи истеъмолга ҳисобланадиган солиқ ҳисобланади;

б) Истеъмолга ҳисобланадиган кўшилган қиймат солиғини ҳисоблашда ҳисобга олиш усулидан фойдаланиш самаралидир;

в) Ташқи савдо операцияларни амалга оширишда истеъмолга мўлжалланган жой тамойилини қўллаш мақсадга мувофиқ;

г) Кўшилган қиймат солиғининг солиқлар тизимидаги ролини белгилловчи асосий йўналишларини алоҳида кўрсатиб ўтиш мумкин. Бу унинг катта даромад келтиришида, унинг нейтрал ҳолатга таалуқлиги ва энг енгил йўналиладиган солиқ сифатида намоён бўлишидир.

ҚҚС амалда давлатнинг даромад қисмининг асосий манбаларидан бири бўлиб, ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)да салмоқли ўринлардан бирини эгаллайди.

1-расм. Давлат бюджети даромадлари ва қўшилган қиймат солиғини ялпи ички маҳсулотдаги улуши² (фоиз ҳисобида)

Тадқиқотларимиз кўрсатишича мамлакатимизда олиб борилаётган иқтисодий ислохотлар туфайли ялпи ички маҳсулотдаги давлат бюджети даромадларининг салмоғи 2000 йилга нисбатан 2007 йилга келиб 6,3 пунктга камайган ва 22,2 фоизни ташкил этган. Бу солиқ юқининг мамлакатимизда иқтисодиётни эркинлаштириш босқичида кескин камайиб бораётганлигидан далолат беради. Ушбу камайиш устун даражада тўғри солиқлар ставкасини пасайиши ҳисобига юз бермоқда. Лекин қўшилган қиймат солиғининг ялпи ички маҳсулотдаги улушининг камайиш тенденцияси умумий бюджет даромадлариникига нисбатан анча паст даражада кузатилмоқда. 2000-2007 йилларда ушбу кўрсаткич 2,0 фоиз пасайган. Агар 2000 йилда қўшилган қиймат солиғини ялпи ички маҳсулотдаги улуши 7,6 фоизни ташкил этган бўлса, 2007 йилга келиб 5,6 фоизга тенг бўлган. Қўшилган қиймат солиғининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2004 йилдан истисно камайиш тенденцияга эга. Мазкур ўзгариш 2004 ва 2006 йилларда ҚҚСнинг жами бюджет даромадларидаги улушининг 3,16 ва 1,5 пунктларга ўсганлиги билан боғлиқдир. Ҳисобот давридаги жами бюджет даромадларида қўшилган қиймат солиғи ва бошқа солиқлар улушининг ўзгаришини таҳлил этиш учун қуйидаги маълумотларни келтираемиз:

1-жадвал маълумотларининг таҳлили бюджет даромадларининг аксарият қисмини ҚҚС, акциз, фойда ва жисмоний шахслардан даромад солиқлари ҳиссасига тўғри келишини кўрсатмоқда. Солиқлар таркибида ҚҚС ва акциз солиғи юқори ўринни эгаллайди. Шу билан бир қаторда фойда солиғининг улуши 1,6 мартага камайган ва ушбу солиқ ставкаси мутаносиб равишда 1,7

² Экономика Узбекистана. Аналитический журнал. 2005., №8, -с.18. Молия вазирлигининг WWW.MF.UZ. Интернет сайти маълумотлари асосида ҳисобланган.

мартага пасайган. ҚҚС улуши таҳлил этилаётган даврнинг дастлабки тўрт йилида пасайиш тенденциясига эга бўлиб 2004 йилга келибгина ўсди.

1-жадвал

Давлат бюджети даромадларининг таркиби (фоиз ҳисобида)³

Кўрсаткичлар	2000 й	2001 й	2002 й	2003 й	2004 й	2005 й	2006 й
Жами бюджет даромадлари, шу жумладан:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
ҚҚС	26,5	25,3	24,0	22,9	26,1	23,7	25,2
Акциз солиғи	27,2	24,0	26,4	29,7	29,6	17,5	18,8
Юридик шахслардан олинadиган фойда солиғи	13,0	11,3	9,3	9,0	8,0	8,2	5,4
Жисмоний шахсларнинг даромад солиғи	11,7	12,8	12,3	12,3	12,3	12,7	14,9
Бошқалар	21,6	26,6	27,9	26,1	24,1	37,9	35,7

Кўшилган қиймат солиғи улушини бюджет даромадларидаги улушини ўзгариши сабаби кўпчилик кичик корхоналарнинг солиққа тортишнинг содалаштирилган тизимига ўтганлиги туфайли ягона солиқ бўйича солиқларнинг тўғри солиқлардаги улуши 2001 йилдаги 7,8 фоиздан 2003 йилга келиб 14,1 фоизга етган ва 2004 йилда камайиб 10,2 фоизни ташкил этган⁴.

Мамлакатимизда кўшилган қиймат солиғи жорий этилгандан буён унинг 30, 25, 17, 18, 20 фоизли ставкалари амал қилган. Шунингдек, озиқ овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилар учун пасайтирилган 10 ва кейинчалик 15 фоизли ставкалари ҳам амал қилган.

Иктисодиётни эркинлаштириш босқичида солиқнинг 20 фоизли ва нолли ставкалари қўлланиб келинмоқда. Юқоридаги ҳолат қуйидаги сабабларга кўра иктисодиётни эркинлаштириш босқичида сақланиб турибди:

Биринчидан, шундай даражадаги солиқ ставкаси барча Муस्ताқил ҳамдўстлик Давлатларида қўлланиб келмоқда. ҚҚС ставкаларининг даражасини МДХ мамлакатларида ўзаро бири-бирига яқинлаштириш уларнинг ташқи савдо операцияларини амалга оширишда юқори самара бериши мумкин.

³ Экономика Узбекистана. Аналитический журнал. 2005., №8, -с. 18. Молия вазирлигининг WWW.MF.UZ. Интернет сайти маълумотлари асосида ҳисобланган.

⁴ Экономика Узбекистана. Аналитический журнал. 2005., №8, -с.19.

Иккинчидан, ҚҚСнинг бу ставкадаги тушумлари давлат бюджети даромадларининг 25-30 фоизини ташкил этгани учун тушумларни бу манба орқали таъминлаганидан далолат беради.

Учинчидан, белгиланган ставка бевосита солиқлар ставкаларини камайтирилганда йўқотиладиган даромадларни ўрнини қоплаш имконини беради.

Тўртинчидан, пасайтирилган ҚҚС ставкаларининг мавжуд бўлиши ҳисоб-китобда чалқашликларни келтириб чиқаради ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш жиҳатидан адресли бўлиш эҳтимolini камайтиради.

Бешинчидан, солиқнинг ягона ставкасини киритилиши меҳнат ва капитал сиғимкорлиги юқори бўлган иқтисодиёт тармоқларига таъсир қилинишига йўл қўймайди.

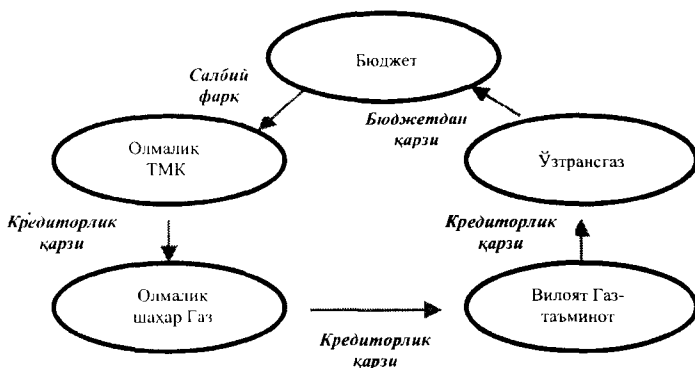
Барча товар етказувчилар солиқ тўловчилар ҳисобланишади, қўшилган қиймат солиғида ўзига хос имтиёз мавжудки, у нолли ставкада ҚҚС ҳисоблаш деб аталади. Нолли ставкада солиққа тортиш қатор давлатларда мавжуд бўлиб, бу ҚҚСдан озод этишнинг қонуний режимини таъминлашда ягона “ишончли” усул ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида нолли солиққа тортишни қўллаш 1996 йилнинг майида товарлар экспорти амалга оширилиши сабабли киритилган эди. Кейинчалик нолли солиққа тортиш Солиқ Кодекси билан мустаҳкамланиб бир неча турдаги товар, хизматларга нисбатан қўлланилмоқда. Корхоналар солиқ солинадиган маҳсулотга ҚҚСни нолли ставкаси бўйича ҳисоблайдилар ва сотиб олинган моддий ресурслар бўйича ҚҚС суммаси бюджет билан ҳисоб-китобга олинади.

Нолли ставка бўйича солиққа тортишнинг фарқли томони шундаки, бунда бюджетга ҳисоблашда ҚҚС бўйича салбий сальдо пайдо бўлиб, сотиб олинган материал ресурслари бўйича ҚҚС ҳисобга олинади. Кўпгина давлатларда шу каби салбий сальдо давлат томонидан қопланади.

Ўзбекистон Республикасида хўжалик субъектларда ҳисобга олинган солиқ суммаси юқори бўлса, бу ортиқча сумма ушбу корхонанинг ёзма хатига асосан бюджетдан корхона ҳисоб рақамига қайтарилиши мумкин. Агар корхона тўлиқ нолли ставкада ишласа, у ҳолда ҳисобот даврининг натижаси бўйича салбий сальдо корхонанинг хатига асосан бошқа солиқ тўловларидан мавжуд қарздорликларини узиш учун ўтказиб берилади. ҚҚС бўйича салбий сальдонини пайдо бўлиш муаммоси асосан йирик корхона-экспортерларда кузатилади.

Масалан, ОТМК (1 ойлик ортиқча тўлови 100,0 млн.сўм.), НТМК (200,0 млн.сўм.), Зарафшон Ньюмонт (40,0 млн.сўм.), Қобул Текстайлз-Ўзбек қўшма корхонаси (30,0 млн.сўм.) ва бошқалар, шунингдек ўз маҳсулотини экспорт қилувчи ва қишлоқ хўжалигини минерал ўғит билан таъминловчи кимё саноати корхоналарида (Электркимёсаноат — 70,0 млн.сўм., Аммофос — 20,0 млн.сўм; Навоий азот — 150,0 млн.сўм) мавжуд.

2-расм. Олмалик тоғ металургия комбинатида ҚҚСдан салбий фарқлар натижасида юзага келган ортиқча тўловларни кредиторлик қарзларини ёпишга йўналтириш бўйича чизма⁵

Бу муаммо нолини ставкани солиққа тортиш натижасида ортилган маҳсулотга ҚҚС ҳисобланмаслигини ва олинган материалларга ҚҚС ҳисобга олиниши оқибатида юзага келади.

Амалдаги конун меъёрларига кўра юзага келган ҚҚС бўйича салбий сальдо бошқа солиқлар тўловига ўтказилиши мумкин. Натижада шу ҳолат ҚҚС бўйича умумий тушумни камайтиради. Мазкур муаммони ҳал этиш учун корхона-экспортерларга салбий фарқни қоплаш бўйича куйидаги тартибни таклиф этмоқчимиз. Салбий фарқни қоплашда ушбу корхонанинг кредитори олдидаги кредиторлик қарзини ёпиш ва охириги босқичда ушбу сумани бюджет олдидаги қарзини ёпишга йўналтириш лозим.

Ушбу муаммоларнинг таҳлили жараёнида ҚҚС билан боғлиқ яна бир муаммога дуч келиш мумкин. Мамлакатимизда хорижий инвестиция иштирокида тузилган кўпчилик қўшма корхоналар ўзлари ишлаб чиқарган товарларини чет элга экспорт қиладилар.

Қобул Текстайлз-Ўзбёск қўшма корхонаси ишлаб чиқарган маҳсулотни 90 фоизини экспорт қилгани учун тўланиши лозим бўлган солиқларни вақтида тўлаб боради ва боқимандаси бўлмайди, лекин ҚҚСдан салбий фарқ доимо ўсиб, натижада катта ортиқча тўловга эга бўлади.

Келтирилган рақамлар ушбу корхонада охириги беш йилда ҳар доим ортиқча тўлов миқдори юқори бўлганини кўрсатиб турибди ва фақат 2005 йилга келибгина экология ва сув солиғи бўйича қарздорлик вужудга келган.

⁵ Ушбу таклиф мутасадди юқори идораларга юборилган ва солиқ конунчилига киритилган ўзгаришларда ўз аксини топганини тўғрисида маълумотнома мавжуд.

Ушбу қарздорликни вужудга келиши мазкур солиқларни ҳисобланишида қорхона томонидан йўл қўйилган туфайли содир бўлган.

Таҳлил қилинаётган бошқа барча даврларда ортиқча тўловлар миқдори мавжуд бўлган, лекин ортиқча тўловнинг жами миқдорига нисбатан оладиган бўлсак етакчи ўринни барча даврда қўшилган қиймат солиғи эгаллаган.

Масалан, 2001 йил ҳолатига кўра қорхонанинг жами ортиқча тўловлари йиғиндиси 166,2 млн.сўмни ташкил этган ҳолда унинг 97,9 фоизи қўшилган қиймат солиғи бўйича, 2005 йил ҳолатига келиб қўшилган қиймат солиғи бўйича ортиқча тўлов жами 1024,3 млн.сўмга етган, шу жумладан 84,1 фоизи қўшилган қиймат солиғи бўйича ортиқча тўловлардир.

2-жадвал

Қобул Текстайлз-Ўзбек қўшма қорхонасининг солиқ тўловлари бўйича бюджет билан ҳисоб-китоби⁶

(млн. сўмда)

Кўрсаткич	01.01.2001		01.01.2002		01.01.2003		01.01.2004		01.01.2005		01.01.2006		01.01.2007	
	Қарздорлик	Ортиқча тўлов	Қарздорлик	Ортиқча тўлов	Қарздорлик	Ортиқча тўлов	Қарздорлик	Ортиқча тўлов	Қарздорлик	Ортиқча тўлов	Қарздорлик	Ортиқча тўлов	Қарздорлик	Ортиқча тўлов
ҚҚС		162,9		285,5		503,3		687,9		861,5		969,7		644,8
Фойда солиғи						0,2		0,2		0,2		0,2		0,2
Мил мулк						200,3		200,3		150,7	2,4			58,6
Ер солиғи						11,4		3,3		11,9	0,1		9,1	0,1
Экология				0,2		4,0			2,6					205,2
Сув солиғи		0,4		0,1				2,3				0,8		0,8
Инфратузилмани ривожлантириш солиғи		2,9		3,2		3,6								
Бошқалар											8488,7		3121,8	
ЖАМИ	-	166,2	-	289,0	-	722,8	-	894,0	2,6	1024,3	8491,2	979,8	3385,7	634,9

Таҳлилларимиз кўрсатишича 2007 йилда жами ортиқча тўловларнинг 98,5 фоизи қўшилган қиймат солиғи ҳиссасига тўғри келган.

Бундай ҳолатда ҚҚС бўйича нолиш ставкани қўлланиши туфайли ортиқча тўлов миқдорларининг қайтарилиш шартлари бир мунча чегараланган. Чунки биринчидан, бу қайтаришлар шу ҳудудга бевосита ҚҚС бўйича тушган маблағлар ҳисобидан амалга оширилиши керак, иккинчидан бу қайтаришлар қўшилган қиймат солиғидан шу ҳудуд учун белгиланган тушумлар прогнозини кескин камайтириб юбориши мумкин ва учинчидан мантиқан ушбу маҳсулотни ишлаб чиқариш учун сотиб олинган материал ресурсларга тўланган ҚҚС республиканинг барча ҳудудларида ундирилган, лекин уни қайтарилиши ушбу маҳсулот экспорт қилинаётган ҳудуд тушуми ҳисобидан амалга оширилиши адолатлилиқ нуқтаи назаридан ҳам тўғри келмайди.

⁶ Ушбу маълумотлар Тошкент вилояти Ўرғаччирик тумани Давлат солиқ инспекциясидаги қўшма қорхонанинг шахсий варақасидан келтирилган.

Бизнингча, ҚҚС бўйича ноли ставкани қўлланиши туфайли салбий фарк натижасида юзага келадиган ортиқча тўловларни қайтарилиши тўлиқ ҳудуд бюджетига тушган ҚҚС тушуми ҳисобидан эмас, балки республика тушумлари доирасида қайтарилиши мақсадга мувофиқдир. Бу бир томондан ушбу маблағларни қайтарилишини тезлаштиради, иккинчи томондан корхона жойлашган ҳудуднинг ҚҚС бўйича тушумларидаги жиддий камайишларни келтириб чиқаришни чегаралайди.

Импорт қилинадиган товарлар, ишлар ва хизматларни қўшилган қиймат солиғига тортишда ҳар бир мамлакат анча эҳтиёткорлик билан ёндашади. Чунки импорт қилинаётган товар, иш ва хизматларнинг ушбу солиққа тортилиши ташқи савдо операциялар билан боғлиқ масаладир.

Республикамизда импорт қилинган товарлар бўйича ҳисобга ўтказиладиган қўшилган қиймат солиғини аниқлашда импортчи томонидан олиб киритилаётган товар божхона қийматига нисбатан ҳисоблаб чиқарилган қўшилган қиймат солиғи миқдори ҳисобга ўтказилади. Лекин импортчи томонидан баён қилинган божхона қийматига нисбатан божхона идоралари томонидан ҳисобланиб аниқланган божхона қиймати ўртасида фарк бўлиши мумкин.

Бундай ҳолларда ҳисобга ўтказиладиган қўшилган қиймат солиғи миқдори импортчи томонидан баён қилинган божхона қийматидан келиб чиқиб ҳисобланган ҚҚС миқдоридан келиб чиқиб аниқланади, ҳақиқатда тўланган ҚҚС миқдори билан ҳисобга ўтказилган ҚҚС ўртасидаги фарк миқдори импорт қилиб олиб киритилаётган товарнинг нархига киритилади.

Бу ҳолат биринчидан, ҳисобга ўтказиладиган қўшилган қиймат солиғини аниқлашдаги қонуний талабларини бузилишини келтириб чиқармоқда, чунки Солиқ кодексида асосан “ҳисобга ўтказиладиган қўшилган қиймат солиғи суммаси ҳисобот даврида амалда келиб тушган, шунингдек импорт қилинган.... товарлар учун олинган ҳисобварақ-фактуралар бўйича тўланиши лозим бўлган солиқ суммасидир”⁷, иккинчидан ушбу ҳолат бўйича олиб киритилаётган товарлар нархининг асоссиз ошишига олиб келмоқда.

Шунга асосан импорт товарлари бўйича ҳисобга ўтказиладиган қўшилган қиймат солиғи миқдорини аниқлашда божхона идоралари томонидан импорт қилинаётган товарларни олиб киритилишида ҳақиқатда тўланган қўшилган қиймат солиғи асос қилиб олинishi мақсадга мувофиқдир. Бу қонун ва қонун ости меъёрий ҳужжатларининг яқдиллигини таъминлайди, шу билан бирга импорт товарларининг қийматини асоссиз ошиб кетишига йўл қўймайди.

Қўриниб турибдики, қонун ва қонун ости ҳужжатларидаги номувофиқлик натижасида импортчи корхоналар учун олиб киритилаётган товарлари бўйича солиқ қонунчилигининг қонун олдидаги тенглик тамойили бузилмоқда ҳамда импорт қилинаётган товарнинг нархи асоссиз равишда 120,0 минг сўмга ошишига олиб келмоқда ва бу ўз ўзидан агар импортчи

⁷ Ўзбекистон Республикаси солиқ Кодекси. -Т.: “Адолат”, 1999, 76 б

корхона ишлаб чиқариш корхонаси бўлса махсулот таннархининг ортишига олиб келади ҳамда унинг молиявий фаолиятига салбий таъсир этади.

Республикада импорт қилинадиган товарлар бўйича қўшилган қиймат солиғи, импорт қилинадиган ишлар ва хизматлар бўйича алоҳида тартибда қўшилган қиймат солиғи ҳисоблаб чиқилади.

Ушбу ҳолатни аниқроқ баён этиш учун қуйидаги шартли мисолни келтирамиз:

3-жадвал

Импорт қилинадиган товарлар бўйича тўланган қўшилган қиймат солиғини ҳисобга ўтказилишининг таҳлили⁸

т/р	Амалдаги тартиб		Таклиф этилаётган тартиб	
	Кўрсаткичлар	минг сўм	Кўрсаткичлар	минг сўм
1	Импортчи томонидан баён қилинган божхона қиймати	1000,0	Импортчи томонидан баён қилинган божхона қиймати	1000,0
2	Божхона идоралари томонидан аниқланган ҳисоб китобли божхона қиймати	1600,0	Божхона идоралари томонидан аниқланган ҳисоб китобли божхона қиймати	1600,0
3	Акциз солиғи	320,0	Акциз солиғи	320,0
4	Божхона божи	400,0	Божхона божи	400,0
5	Импортчи томонидан тўланадиган ҚҚС $(1600+320+400) \times 20/100$	464,0	Импортчи томонидан тўланадиган ҚҚС $(1600+320+400) \times 20/100$	464,0
6	Ҳисобга ўтказиладиган ҚҚС $(1000+320+400) \times 20/100$	344,0	Ҳисобга ўтказиладиган ҚҚС $(1000+320+400) \times 20/100$	464,0
7	ҚҚСнинг тўлиқ ҳисобга ўтказилмаслиги натижасида товар қийматининг ошиши	120,0	ҚҚСнинг тўлиқ ҳисобга ўтказилмаслиги натижасида товар қийматининг ошиши	-

Шундан келиб чиқиб, бу икки ҳолат бўйича солиққа тортиладиган объектни белгилашда турлича ёндашилади. Ресализация қилинадиган жойи Ўзбекистон Республикаси божхона ҳудуди бўлган Ўзбекистон Республикаси резидентлари томонидан импорт қилинадиган ишлар, хизматлар – импорт қилинадиган ишлар, хизматлар деб тан олинади ҳамда республика ҳудудига ишлар, хизматларни импорт қилувчи юридик шахслар ана шу импорт қилинадиган ишлар, хизматлар қийматидан келиб чиқиб қўшилган қиймат солиғи тўлайдилар. Шу ўринда айтиш керакки, ишлаб чиқилган тартибда номукамаллик мавжуддир, чунки ушбу кел-

⁸ Импорт қилинадиган товар бўйича муаллифнинг мустақил ҳисоб-китоби.

тирилган асос бўйича фақатгина республикамизга резидентлар томонидан импорт қилинадиган ишлар ва хизматлар бўйича қўшилган қиймат солиғи ундирилиши лозим бўлади. Агар ушбу ишлар ва хизматларни резидент бўлмаганлар томонидан импорт қилиниши қўшилган қиймат солиғига тортилмасдан қолишига ва резидент ҳамда резидент бўлмаганлар учун тенгсиз шароитни юзага келишига олиб келмоқда.

Бизнингча сотиладиган жойи республика ҳудуди бўлган ишлар ва хизматларнинг импорт қилиниши резидентлик белгисидан қатъий назар қўшилган қиймат солиғига тортилиши бу муаммони бартараф этиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Бюджетдаги мутаносибликни кучайтириш мақсадида, солиқ сиёсатини такомиллаштириш билан бир қаторда, корхоналарнинг молия интизомини мустаҳкамлаш, тўлов айланмасини бир меъёрга келтириш, тўламасликнинг, дебиторлик ва кредиторлик қарзларининг салбий оқибатларини тугатиш катта аҳамиятга эга, бу эса оқибатда боқиманда қарзлар миқдорини камайтиришга олиб келади.

Боқиманда деганда, ҳисобланган солиқ суммасини конунда белгиланган муддатида бюджетга ўтказиб бермаслик, яъни ўз вақтида тўланмаган қарз ёки муддати ўтган қарзни билдиради.

Республикамизда солиқ турлари бўйича боқиманда қарзларнинг тарқибини таҳлил этиш орқали қўшилган қиймат солиғи бўйича қарздорлик муаммоси қай даражада эканлигига ишонч ҳосил қиламиз.

4-жадвал маълумотларидан республикамиз бўйича солиқ тўловлари бўйича боқиманда қўшилган қиймат солиғи бўйича қарздорлик юқори даражада эканлиги кўриниб турибди.

Таҳлил қилинаётган даврда бу кўрсаткич нисбатан беқарор бўлиб, умуман ўсиш тенденциясига эга бўлган. Масалан, ҚҚСнинг боқиманда қарзлардаги улуши 2000 йилда 37,2 фоизни ташкил этган бўлса, 2006 йилда 43,4 фоизга ўсди ёки 6,2 пунктга кўпайди.

Шунга қарамай солиқ турлари бўйича қарздорликда қўшилган қиймат солиғи бўйича қарздорликнинг юқори даражада сакланиб қолиши ҚҚСни ҳисобланиши ва ундирилишида сурункали муаммонинг мавжудлигини ва бу қарздорликни бартараф этилиши бўйича таклифларнинг ишлаб чиқилиши зарурлигини исботлаб турибди.

Корхоналарда боқиманда қарзларнинг вужудга келишига юзаки қараганда, уларнинг молиявий фаолиятга катта таъсир этмайдигандек туюлади. Мавжуд дебитор қарзлари ундирилгандан сўнг боқиманда қарзлар ёпилади, лекин корхона боқиманда қарзларга эга бўлиб турган муддатда мол этказиб берувчилар билан ҳисоб китоб қилиш имконига эга бўлмайди, чунки амалдаги конунчиликларга асосан биринчи навбатда бюджет олдидаги қарздорлик ёпилиши зарур. Демак корхонанинг ишлаб чиқариш цикли секинлашади ва бу молиявий фаолиятга салбий таъсир этади.

Ўзбекистон Республикаси ДСК бўйича солиқлар бўйича боқиманда қарзларнинг таркиби (фоиз ҳисобида)⁹

Солиқлар тури	2000 й	2001 й	2002 й	2003 й	2004 й	2005 й	2006 й
Жами	100	100	100	100	100	100	100
ҚҚС	37,2	28,6	38,7	36,3	34,5	44,4	43,4
Акциз	2,0	2,0	2,3	2,4	3,4	13,0	5,3
Фойда (даромад) солиғи	28,8	29,6	26,3	22,4	14,6	11,4	8,7
Жисмоний шахслар даромад солиғи	-	-	-	-	-	-	-
Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солиқ	0,2	0,2	0,2	0,1	0,4	5,6	16,3
Мол-мулк солиғи	4,8	3,6	4,9	3,0	3,2	5,3	5,8
Ер солиғи	17,3	26,3	14,8	7,4	27,7	3,4	2,9
Сув солиғи	0,4	0,4	0,8	0,2	0,3	0,1	0,1
Экология	3,0	2,9	4,2	3,4	3,5	2,2	1,5
Бошқалар	6,3	6,4	7,8	24,8	12,4	14,6	16,0

Тошкент вилоятидаги қўшилган қиймат солиғи бўйича боқимандаларнинг асосий қисми вазирликлар, давлат улуши юқори бўлган компания ва уюшмаларга ҳиссасига тўғри келади. Лекин вилоят бўйича жами солиқлар ва қўшилган қиймат солиғи бўйича боқимандалар таркибида вазирликлар, компания ва уюшмалар улуши республика бўйича олинган маълумотларга нисбатан кескин фарқ қилади. Буни қуйидаги 5-жадвал маълумотлари орқали таҳлил этамиз.

“Ўзметсабзавотузумсаноат” холдинг компаниясида 2002 йилда жами боқимандалардаги улуши 36,7 фоизга тенг бўлган бўлса, қўшилган қиймат солиғи бўйича боқимандалардаги улуши 3,7 фоизни ташкил этган, 2004 йилда бу кўрсаткич 2002 йилга нисбатан қаралганда жами боқимандаги улуш 27,2 фоизли пунктга камайган, қўшилган қиймат солиғи бўйича жами боқимандаги улуш 3,0 фоизли пунктга камайган ва мос равишда 9,6 фоиз ва 0,7 фоизга, 2006 йилда эса 0,6 ва 0,7 фоизга тенг бўлган.

Бу тизимда қўшилган қиймат солиғидан боқимандаларнинг нисбатан камроқ бўлишининг асосий сабаби тизимдаги кўпчилик корхоналарнинг бошқа солиқ турлари бўйича қарздорлигининг юқорилигидадир.

Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги бўйича ушбу кўрсаткич 2002 йилга нисбатан 2004 йилда 16,7 фоизли пунктга ошган, лекин 2005 йилда 0,6 фоиз, 2006 йилда эса 0,5 фоизга боқимандалардаги улуш пасайган.

⁹ Ўзбекистон Республикаси ДСК маълумотлари асосида муаллифнинг ҳисоб китоби

**Тошкент вилоятида боқимандаларнинг йирик қарздорликка эга
вазирликлар, компания ва уюшмалар тизими бўйича улуши
(фонз ҳисобида)¹⁰**

Вазирлик, уюшма ва компаниялар	2002		2003		2004		2005		2006	
	Жами боқиманда	Ш.ж. ҚҚС	Жами боқиманда	Ш.ж. ҚҚС	Жами боқиманда	Ш.ж. ҚҚС	Жами боқиманда	Ш.ж. ҚҚС	Жами боқиманда	Ш.ж. ҚҚС
Ўзбекэнерго	0,3	13,8	20,7	28,5	11,1	19,6	24,4	32,1	32,9	36,5
Ўзкимёсаноат	6,9	25,6	34,1	49,6	13,9	27,4	4,8	0,2	11,1	0
Узпахтасаноат	2,3	33,7	7,2	2,2	9,6	13,6	24,3	52,2	33,2	61,9
Ўзмонтаж- махсус-қурилиш	5,1	4,9	5,2	5,3	7,9	14,2	0,1	0	0,1	0
Ўзқурилишмате- риаллари	42,2	2,3	3,1	0,4	9,6	1,9	0,4	0	0,3	0
Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги	2,8	1,2	15,1	0,5	19,5	0,7	0,6	0	0,5	0
Ўзбекистон те- мир йўллари	2,4	2,7	7,2	11,3	9,9	17,6	0,4	0,2	0	0
Ўзмсвасабзавоту зум-саноат	36,7	3,7	3,7	0,9	9,6	0,7	1,2	2,1	0,6	0,7
Бошқа корхона- лар	1,3	12,1	3,7	1,2	8,9	4,3	43,8	13,2	21,3	0,9
Жами	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Қишлоқ хўжалик корхоналари ягона ер солиғи тўловчиси ҳисобланади. Аграр ислохотлар жараёнида ширкат хўжаликларининг барчаси 2005-2006 йилларда фермер хўжаликларига айлантирилиб солиқ имтиёзлари берилди. “Ўзбекэнерго” ДАК тизимида ҳам жами боқимандаларнинг улушининг тез суръатда ошганлигини кузатиш мумкин. 2006 йилда мазкур тизимда боқимандаларнинг улуши 32,9 фоизни ташкил этган бўлса, ҚҚС боқимандаси салмоғи 36,5 фоиз бўлиб юқорилигича қолмоқда. ҚҚС бўйича боқиманданинг юқорилиги сабаби тизимда пул маблағларини тақсимланиши юзасидан алоҳида махсус тартиб ишлаб чиқилгандир. Ушбу тартибга мувофиқ тушган пул маблағларининг жуда кичик фоизи жойлардаги бўлинмаларга қолдирилади, қолган қисми тўғридан-тўғри республикадаги юқори ташкилотига йўналтирилади. Жойларда қолдирилган қисми фақат иш ҳақи бўйича қарздорликларни қоплашга етади ҳолос. Жойлардаги бўлинмаларнинг ҳаммаси ҳам қўшилган қиймат солиғи тўловчиси ҳисобланмайди ва кўпчилик ҳолларда солиқлар марказлашган тартибда тўланади. Юқорида қайд этилган ҳолатлардан келиб чиқиб, ҚҚС боқимандасини камайтириш мақсадида йиғма счётларда ишловчи махсус корхоналарда ҚҚС тўланишини ҳисобга олган ҳолда пул

¹⁰ Тошкент вилояти Давлат солиқ бошқармаси маълумотлари асосида муаллифнинг ҳисоб-китоби

маблағларини тақсимлаш тартибига тегишли ўзгартириш киритган ҳолда қайта ишлаб чиқилиши лозим. Бу “Ўзбекэнерго” ДАК тизимида ҚҚС бўйича боқиманда қарздорликлари миқдорини кескин камайтириш имконини беради.

Кўшилган қиймат солиғи бўйича боқиманда суммаларнинг пайдо бўлиши биринчи навбатда бажарилган ишлар, кўрсатилган хизматлар ҳисобига буюртмачилар томонидан пул маблағининг ўз вақтида келиб тушмаслиги билан боғлиқдир. Республикамизда аксарият ҳолларда буюртмачилар бўлиб бюджет ташкилотлари майдонга чиқади.

Маълумки ҳозирги маҳсулотларни жўнатиш тартибига мувофик 15 фоизли олдиндан тўлов амалга оширилиб кейин маҳсулотлар юборилади. Лекин ушбу олдиндан амалга оширилган тўловлар миқдори корxonанинг солиқ тўловлари бўйича ҳисоб-китобларни амалга ошириш учун етарли даражада эмас, чунки республикамиз бўйича солиқ юки бюджетдан ташқари ажратмаларсиз 22,5¹¹ фоизни ташкил этади.

Шундан келиб чиқиб, маҳсулотлар жўнатишдаги олдиндаги тўлов миқдорининг камида 30 фоизга етказилиши солиқ тўловлари бўйича боқимандаларни, шунингдек боқимандалар салмоғидаги энг юқори кўрсаткични эгаллаб турган кўшилган қиймат солиғи бўйича боқиманда миқдорларни камайишига олиб келади ҳамда корхонада соғлом молиявий муҳитнинг яратилишига асос бўлиб хизмат қилади.

III. ХУЛОСА

Диссертацияда республикамизда кўшилган қиймат солиғи механизмини такомиллаштиришга оид қуйидаги тавсиялар берилган:

1. Кўшилган қиймат солиғини тўлашдаги айрим имтиёзлар хизмат турларини ривожлантириш жиҳатидан аниқ асосланмаган. Бунга мисол қилиб, Ички ишлар органлари ҳузуридаги кўриқлаш бўлинмалари хизматлари ва гастроль-концерт фаолияти билан шуғулланиш учун лицензияга эга бўлган юридик шахслар учун берилган имтиёزلарни келтириш мумкин.

2. Давлат сектори томонидан молиялаштирилаётган иш ва хизматларнинг ҚҚСдан озод этилиши корхоналар иқтисодий фаолиятига салбий таъсир этмоқда, уларнинг инвестицион фаолиятларини чегаралаб, ихтиёрларида қоладиган фойда миқдорини камайтирмоқда. Шу сабабдан давлат сектори иш ва хизматлари бўйича ҚҚСдан берилган имтиёزلарни бекор қилиниши мақсадга мувофиқдир.

3. Таҳлиллар ҚҚС бўйича аниқланган солиқ қонунчилиги бузилишларининг жами қўлланилган молиявий жарималардаги улуши анча юқорилигини кўрсатди. Бундай ҳолат, биринчидан қонунчиликни турлича талқинларининг мавжудлиги, солиқ тўловчиларнинг саводхонлигини юқори эмаслиги, янги таҳрирдаги Кодексни қабул этиш заруриятини ва солиқ тўловчилар ўртасида тушунтириш ишларини жадаллаштириш зарурлигини кўрсатмоқда.

4. Мавжуд мол жўнатиш тартиби корхоналарнинг солиқ боқимандаларини кўпайишига олиб келмоқда. Шундан келиб чиқиб,

¹¹ Экономика Узбекистана. Аналитический журнал. 2005., №8. - с. 18.

маҳсулотлар жўнатиш жараёнида олдиндан тўлов миқдорининг камида 30 фоизга етказилиши солиқ тўловлари бўйича боқимандаларни, шунингдек боқимандалар салмоғидаги энг юқори кўрсаткични эгаллаб турган ҚҚС бўйича боқиманда миқдорларни камайишига олиб келади ҳамда корхонада соғлом молиявий муҳитнинг яратилишига асос бўлиб хизмат қилади.

5. Айрим вазирлик, компания ва уюшмалар тизими доирасида келиб тушган пул маблағларини тақсимланиши юзасидан алоҳида махсус тартиблар ишлаб чиқилгандир. Ушбу тартибларга мувофиқ тушган пул маблағларининг кичик қисми жойлардаги бўлинмаларга қолдирилади, катта қисми тўғридан тўғри республикадаги юқори ташкилотига йўналтирилади. Жойларда қолдирилган қисми фақат иш ҳақи бўйича қарздорликларни қоплашга етади ҳолос. Шундан келиб чиқиб ҚҚС боқимандасини камайтириш мақсадида йиғма ҳисобларда ишловчи махсус корхоналарда улар томонидан ҳисобланган ҚҚС тўланишини назарда тутувчи пул маблағларини тақсимлаш тартиблари қайта ишлаб чиқилиши лозим.

6. Қўшилган қиймат солиғи бўйича ҳисобварақ фактуралар бўйича қонун бузилишида асосий сабабчи қонунбузар маҳсулот етказиб берувчи ҳисобланса-да ҳам харидор молиявий жаримага тортилиши қонун жиҳатидан айби бўлмаган солиқ тўловчининг молиявий жаримага тортилишига олиб келмоқда. Шунинг учун ўз маҳсулотини сотиш учун ҳисобварақ фактураларни потўғри тўлдириб харидорга кўрсатган мол етказиб берувчига нисбатан молиявий қўлланиши ва харидорда бунинг натижасида қўшилган қиймат солиғи бўйича қилинган чегиришларни ўрни молиявий жарималарсиз қопланиши солиқ қонунчилиги тамойилларини амал қилинишини мустаҳкамлашга олиб келади.

7. Бизнингча, қўшилган қиймат солиғи бўйича нолли ставкани қўлланиши натижасида манфий фарқ натижасида юзага келадиган ортиқча тўловларни қайтарилиши тўлиқ ҳудуд бюджетига тушган қўшилган қиймат солиғи тушуми ҳисобидан эмас, республика тушумлари доирасида қайтарилиши мақсадга мувофиқдир. Бу бир томондан ушбу маблағларни қайтарилишини тезлаштирса иккинчи томондан қўшилган қиймат солиғи бўйича ҳудуд тушумларидаги жиддий камайишларни келтириб чиқаришни чегаралайди.

8. Бизнингча сотиладиган жойи республика ҳудуди бўлган ишлар ва хизматлар импортининг ҚҚСга тортилиши амалдаги тартибда мавжуд бўлган муаммони бартараф этиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

9. Импорт қилинадиган ишлар, хизматлар импорт қилинган ойдан кейинги ойнинг 15 санасидан кечикмасдан топширилиши керак, лекин солиқ суммаси амалда ишлар ва хизматлар бажарилган кундан бошлаб 5 кун ичида бюджетга тўланиши лозим. Солиқ бўйича ҳисобот топширишдан олдин тўловни амалга оширилиши биринчидан, корхона ҳисоб-китобларида номувофикликни келтириб чиқарса, иккинчидан бошқа солиқ турлари бўйича амалдаги тўланиш тартиб тамойиллардан четланишга олиб келмоқда. Шундан келиб чиқиб, им-

порт қилинадиган ишлар ва хизматлар бўйича қўшилган қиймат солигининг тўлов муддатларини ҳисоботни топшириш муддатлари билан мослаштирилиши мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

10. Импорт қилинган товарлар бўйича ҳисобга ўтказиладиган қўшилган қиймат солиғини аниқлашда импортчи томонидан олиб киритилаётган товарга доир баён қилинган божхона қийматига нисбатан ҳисоблаб чиқарилган қўшилган қиймат солиғи миқдори ҳисобга ўтказилади. Лекин импортчи томонидан баён қилинган божхона қийматига нисбатан аниқланган божхона қиймати ўртасида фарқ бўлганда ҳисобга ўтказиладиган қўшилган қиймат солиғи миқдори импортчи томонидан баён қилинган божхона қийматидан келиб чиқиб ҳисобланган ҚҚС миқдоридан келиб чиқиб аниқланади, ҳақиқатда тўланган ҚҚС билан ҳисобга ўтказилган ҚҚС ўртасидаги фарқ миқдори импорт қилинган товарнинг нархига киритилади.

Бу ҳолат биринчидан, ҳисобга ўтказиладиган қўшилган қиймат солигини аниқлашдаги қонуний талабларини бузилишини келтириб чиқармоқда, иккинчидан ушбу ҳолат бўйича олиб киритилаётган товарлар нархининг асоссиз ошишига олиб келмоқда. Шунга асосан импорт товарлари бўйича ҳисобга ўтказиладиган қўшилган қиймат солиғи миқдорини аниқлашда божхона идоралари томонидан импорт қилинаётган товарларни олиб киритилишида аниқланган ва ҳақиқатда тўланган қўшилган қиймат солиғи асос килиб олинishi мақсадга мувофиқдир. Бу қонун ва қонун ости меъёрий ҳужжатларининг яқдрилигини таъминлайди, шу билан бирга импорт товарларининг қийматини асоссиз ошиб кетишига йўл қўймайди.

IV. Нашр этилган илмий ишлар рўйхати:

1. Комилов М.М., Тошматов Ш.А. Қўшилган қиймат солиғи. Монография. -Тошкент, “Иқтисодиёт ва ҳуқук дунёси”, 2004, 184 б.
2. Комилов М.М., Тошматов Ш.А. Қўшилган қиймат солиғи ва уни такомиллаштириш масалалари. // “Ўзбекистон банк-молия тизимини такомиллаштириш ва унинг жаҳон молия бозорига интеграциясининг долзарб масалалари” халқаро илмий амалий конференция материаллари. –Тошкент, “Молия”, 1999, 95 б.
3. Комилов М.М. Развитие финансовой системы и реформирование банковской системы. // “Ўзбекистон Республикаси банк-молия тизимининг институционал ривожланиш жараёнида халқаро тажрибадан фойдаланиш” халқаро илмий амалий конференция материаллари. –Тошкент, “Молия”, 2002, -с.44-45.
4. Комилов М.М. Пути оптимизации косвенного налогообложения в Республике Узбекистан. // Материалы научной конференции “Ломоносовские чтения -2001”. МГУ, М.:2001, -с. 154-160.
5. Комилов М.М. Налогообложение в строительстве: Кто и как заплатит НДС. // Солик тўловчининг журнали. –Тошкент, 2002. № 4, -с. 97-99.
6. Комилов М.М. Как усилить стимулирующую роль НДС? // Солик тўловчининг журнали. –Тошкент, 2002, № 6-7. –с. 52-54.
7. Комилов М.М. Номувофиклик илдизи: импорт операциялари бўйича ҚҚСни ҳисоблашни такомиллаштириш масалалари. // Солик тўловчининг журнали. -Тошкент -2005, №10. 29-30 б.

Иктисод фанлари номзоди илмий даражасига талабгор Камил Мирзохид Мирсобитовичнинг 08.00.07. – «Молия, пул муомаласи ва кредит» ихтисослиги бўйича «Қўшилган қиймат солиғини ундириш механизми ва уни такомиллаштириш йўллари» мавзусидаги диссертациянинг Р Е З Ю М Е С И

Таянч сўзлар: Қўшилган қиймат солиғи, солиққа тортиш объекти, солиқ ставкаси, солиқ имтиёзлари, солиқни ҳисоблаш механизми, тўлов муддатлари, солиқ боқимандалари, импорт операциялари, қўшилган қиймат солиғини ҳисобга ўтказиш тартиби.

Тадқиқот объекти: Юридик шахсларнинг қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш ва тўлаш механизми.

Ишнинг мақсади: илмий ишнинг мақсади қўшилган қиймат солиғининг маҳсулот ишлаб чиқариш ва импорт операцияларида ҳисобланиши, ундирилиши механизмини такомиллаштириш, қарздорлик ва ортиқча тўловни камайтириш юзасидан илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот методи: тизимли ёндашув, солиштирма таҳлил, омилли таҳлил, статистик ва математик усуллар.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги:

Қўшилган қиймат солиғи амалдаги ставкалари солиқ тўловчиларнинг иктисодий фаолиятига таъсирини камайтириш юзасидан таклифлар ишлаб чиқилди: Ўзбекистонда қўшилган қиймат солиғи бўйича юзага келаётган боқиманда ва ортиқча тўловлар таҳлил қилинди ва уларни камайтириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилди; қўшилган қиймат солиғи бўйича боқимандаларнинг таркибидаги пеняларнинг миқдори юқорилиги аниқланиб, ҳисобланадиган пенялар ставкасини камайтириш зарурлиги асослаб берилди; қўшилган қиймат солиғини ундирилиши юзасидан ривожланган давлатларни илғор тажрибаси ўрганилди ва улардан Ўзбекистон иктисодиётининг миллий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ижодий қўллаш имкониятлари асосланди; қўшилган қиймат солиғини импорт товарлари, иш ва хизматлари бўйича ҳисобланишида юзага келаётган муаммоларни ҳал этиш юзасидан амалий таклифлар ишлаб чиқилди.

Амалий аҳамияти: Тадқиқот иши солиқ тўловчиларнинг давлат бюджети билан ўзаро муносабатларини оптималлаштириш ва улар фаолиятини солиқ механизми ёрдамида бошқариб туриш усулини янада такомиллаштириш йўналишлари ишлаб чиқилган.

Татбиқ этиш даражаси ва иқтисодий самарадорлиги: Тадқиқот натижасида берилган таклифлар Давлат солиқ қўмитаси томонидан қабул қилиниб Ўзбекистон Республикаси бюджет параметрларини ишлаб чиқишда фойдаланилган. Илмий иш асосий ғоя ва материалларидан иктисодий олий ўқув юртларида, “Молия”, “Солиқлар ва солиққа тортиш”, “Юридик шахсларни солиққа тортиш” фанларини ўқитишда фойдаланиш мумкин

Қўлланиш соҳаси: Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси, унинг куйи идоралари, олий ўқув юртлари.

РЕЗЮМЕ

Диссертации Камилова Мирзахида Мирсабитовича на тему «Механизм взимания налога на добавленную стоимость и пути его совершенствования» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.07 «Финансы, денежное обращение и кредит»

Ключевые слова: налог на добавленную стоимость, объект налогообложения, ставка налога, налоговые льготы, механизм исчисления налога, сроки уплаты, недоимки по налогам, операции по импорту, порядок зачета по НДС.

Объекты исследования: механизм исчисления и уплаты налога на добавленную стоимость юридических лиц.

Цель работы: исчисление и уплата НДС по производимой продукции и импортируемым товарам, совершенствование механизма взыскания НДС, разработка научно обоснованных предложений и рекомендаций по сокращению недоимок и переплат.

Метод исследования: системный подход, сравнительный анализ, факторный анализ, статистические и математические методы.

Полученные результаты и их новизна:

Дан критический анализ влиянию действующих ставок НДС на экономическую деятельность налогоплательщиков и разработаны конкретные предложения для его устранения; проанализированы возникающие недоимки и переплаты по НДС в Узбекистане и разработаны рекомендации по их устранению; научно проанализирован высокий уровень пени в составе недоимки НДС; обоснована необходимость снижения размера пени; изучен опыт развитых стран по взысканию НДС и обоснованы возможности их применения с учетом национальных особенностей экономики Узбекистана; проанализированы возникающие проблемы при расчете НДС по импортируемым товарам, работам и услугам и разработаны практические рекомендации по их совершенствованию.

Практическая значимость: исследовательская работа направлена на оптимизацию отношений налогоплательщиков с государственным бюджетом и разработаны направления для дальнейшего совершенствования управления их деятельности при помощи налогового механизма.

Уровень применения и экономическая эффективность: предложения, полученные в результате исследования, приняты Государственным налоговым комитетом и применены при разработке параметров бюджета Республики Узбекистан. Материалы научной работы могут быть применены при совершенствовании государственной налоговой политики и использованы в высших учебных заведениях при преподавании курсов «Финансы, налоги и налогообложение», «Налогообложение юридических лиц».

Сфера применения: Государственный налоговый комитет и его нижестоящие структуры, высшие учебные заведения.

THE SUMMARY

of the dissertation on a theme: "The mechanism of Value added tax collection and ways of its perfection" of the competitor on a degree of the economic sciences candidate Komilov Mirzohid Mirsobitovich (speciality 08.00.07 "Finance, money relations and credit").

Key words: the value added tax (VAT), object of tax collection, tax collection unit, tax rate, tax privileges, calculation mechanism, payment terms, tax arrears, operation on import, accounting of the value added tax.

Research objects: the tax system of Uzbekistan, large taxpayers in the country, enterprises-importers, VAT normative base and foreign experience of VAT account.

Research purpose: the complex study of calculation, VAT collection, debt and overpayment formation, import operations and their problems, development of the scientifically proved offers and recommendations for improvement of the tax mechanism according to foreign experience.

Research method: the system approach, comparative analysis, factorial analysis, other statistical and mathematical methods.

The received results and their novelty:

- are critically analysed of VAT current rates influence on economic activity taxpayers and developing the concrete offers for elimination of this influence;
- are analytically researched the VAT arrears and overpayment forming in Uzbekistan and the developing recommendations for their elimination;
- are scientifically analysed the high rate fines in VAT arrears structure, the providing of necessity to reduction of the rate rates in accounting.
- are researched of the developed countries experiences on VAT collecting and providing the opportunities of entering their to economy of Uzbekistan according with national features;
- are analyzed the appear problems on the VAT accounting of import goods, works and services and developing the practical recommendations for their elimination.

The practical importance: the research work is directed on optimization of taxpayers relations with State budget and developing the tendency of future management improvement of their activity through tax mechanism.

Level of application and economic efficiency: some recommendations, which received as a result of research are accepted by State tax committee and applied at developing of the budget parameters Republic of Uzbekistan.

Sphere of application: The results of researching can be applied in activity of State tax committee and local tax departments at perfection of state tax policy and higher educational institutions at study of the finance and tax subjects.

Тадқиқотчи:

Босишга рухсат этилди	08.10.2007
Қоғоз бичими	60x84 ^{1/16}
Ҳисоб-нашр	1,5 б.т
Адади	100
Буюртма	№3

Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси нашриёт бўлимида чоп этилди. Тошкент ш., Х. Арипов кўчаси 16 уй.